

УДК 343.14

Г.Р. Крет,
кандидат юридичних наук, доцент
суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду

СИСТЕМА СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю системи стандартів доказування, які підлягають застосуванню під час кримінального провадження. Обґрунтовано авторську концепцію системи стандартів доказування у кримінальному процесі України, яка включає в себе дві групи стандартів: стандарти формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення, та стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів.

Ключові слова: кримінальне процесуальне доказування, стандарти доказування, стандарти формування переконання, стандарти формування доказів, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства вагоме значення надається стандартам доказування як системі нормативно закріплених і сформованих у судовій практиці правил, що забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення. Зокрема, у п. 5.9 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015, в якості одного із заходів, спрямованих на удосконалення процесуального забезпечення справедливості і права на захист під час криміналь-

ного провадження, визначається формалізація стандартів доказування для більшої зрозумілості та передбачуваності процесуального законодавства і відповідної практики [1]. Необхідною передумовою формалізації стандартів доказування виступає чітке визначення їх системи і розкриття змісту кожного зі стандартів, що вказує на актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності стандартів доказування, сфери і механізму їх застосування у ході кримінального провадженні присвячена значна увага науковців. Зокрема, вони аналізуються у працях В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, В.А. Завтура, С.О. Ковальчука, М.А. Кочкіної, М.В. Муравйова, М.А. Погорецького, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненка, В.В. Терьохіна, С.О. Фролова та інших вітчизняних і зарубіжних вчених.

Водночас, розкриттю системи стандартів доказування, які підлягають застосуванню під час кримінального провадження, присвячена недостатня увага науковців, що не дозволило сформулювати на сьогодні однозначний підхід до її визначення.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є розкриття системи стандартів доказування у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Перелік стандартів доказування у нормах міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та національного кримінального процесуального закону не наводиться, у зв'язку з чим їх система визначається вченими на основі тлумачення правових норм та узагальнення практики міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною, та Верховного Суду. Так, В.В. Касько, Р.О. Куйбіда, Н.О. Марчук і М.І. Хавронюк відзначають, що КПК України закріплює три загальноприйнятих у світовій практиці стандарти доведення (переконання) — «обгрунтована підозра» (ч. 2 ст. 177 КПК України), «переконання поза розумним сумнівом» (ч. 2 ст. 17 КПК України) і «достатні підстави/докази» [2, с. 9]. Поділяючи таку позицію, В.А. Завтур на підставі аналізу ст. 173 КПК України у редакції Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та спеціальної конфіскації» від 18.02.2016 р. № 1019-VIII [3] додатково до наведених виокремлює ще один стандарт доказування — «розумні підозри» [4,

с. 91]. Відмінну за змістом позицію відстоює В.В. Вапнярчук, який на підставі аналізу вітчизняного чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування виокремлює такі стандарти доказування: «на перший погляд» або «за зовнішніми ознаками явищ» або «ймовірне припущення», «вагоме переконання» або «обгрунтоване припущення», «поза розумними сумнівами» [5, с. 155-157]. Більш широко до визначення системи стандартів доказування, що використовуються у кримінальному провадженні України, підходить Х.Р. Слюсарчук, яка включає до неї стандарти «обгрунтована підозра», «достатня підстава» («ймовірна причина»), «переконання за більшої вірогідності», «вагоме переконання», «поза розумним сумнівом» [6, с. 19]. Із здійсненням більшої деталізації стандартів доказування, що підлягають застосуванню у кримінальному провадженні, визначають їх систему І.В. Гловюк та А.С. Степаненко, які до неї відносять стандарти «поза розумним сумнівом», «обгрунтована підозра» або «розумна підозра», «розумно вважати» або «розумні/обгрунтовані підстави вважати», «ймовірна причина» або «достатня підстава» [7, с. 20-22; 109, с. 15], а також звертають увагу на можливість використання «цивільних» стандартів «баланс ймовірностей/переваги доказів» та «ясні і переконливі докази» [7, с. 23; 8, с. 15].

Аналізуючи наведені позиції, потрібно вказати, що вчені одноставно підходять до виокремлення лише одного стандарту доказування — «поза розумним сумнівом» [2, с. 9; 4, с. 91; 5, с. 157; 6, с. 19; 7, с. 20; 8, с. 15]. Така позиція зумовлюється його нормативним закріпленням у ч. 2 ст. 17 КПК України і застосуванням у прак-

тичній діяльності під час ухвалення кінцевих процесуальних рішень, якими встановлюється винуватість/невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

У частині виокремлення інших стандартів доказування підходи науковців істотно відрізняються, хоча у своїй переважній більшості вони на основі аналізу норм кримінального процесуального закону виокремлюють стандарти доказування «обґрунтована підозра» (або «розумна підозра») та «достатня підстава» [2, с. 9; 4, с. 91; 6, с. 19; 7, с. 20-21; 8, с. 15], які підлягають застосуванню під час ухвалення значної частини проміжних процесуальних рішень, у першу чергу тих, якими обмежуються права учасників кримінального провадження. Для позначення стандарту доказування «достатня підстава» науковцями використовується також термін «ймовірна причина» [6, с. 19; 7, с. 22; 8, с. 15], водночас останній запозичений із судової практики країн англосаксонської правової системи і недостатньо повно відображає зміст відповідного стандарту доказування у вітчизняному кримінальному процесі, оскільки значна частина проміжних процесуальних рішень, відповідно до вимог КПК України, підлягає ухваленню за наявності достатніх підстав.

Поряд із стандартом доказування «достатня підстава», вчені додатково виокремлюють стандарти доказування, пов'язані з доведенням перед слідчим суддею, судом наявності достатніх підстав для ухвалення тих або інших процесуальних рішень, але по-різному підходять до їх кількісного визначення і термінологічного позначення. Так, І.В. Гловюк та А.С. Степаненко до числа стандартів доказування включають стандарт доказування «розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані

підстави вважати» [7, с. 21-22; 8, с. 15], В.В. Вапнярчук виокремлює стандарт доказування «вагоме переконання» (або «обґрунтоване припущення») [5, с. 156], Х.Р. Слюсарчук обґрунтовує доцільність застосування двох стандартів доказування – «переконання за більшої вірогідності» та «вагоме переконання» [6, с. 19]. Водночас, розкриваючи сутність пропонує стандартів доказування й окреслюючи сферу їх застосування, вчені звертають увагу на їх тісний взаємозв'язок зі стандартом доказування «достатня підстава». Так, В.В. Вапнярчук вказує, що сутність стандарту доказування «вагоме переконання» (або «обґрунтоване припущення») полягає в тому, що для прийняття певного рішення у суб'єкта доказування повинна бути достатня доказова база, яка підтверджує його правомірність (більш точніше, що відповідає розумінню сутності суб'єктивної сторони доказування: у суб'єкта доказування на певній доказовій основі повинна бути сформована правова позиція (усвідомлена переконаність) щодо необхідності прийняття відповідного процесуального рішення, яка зумовлена певним мотивом та метою) [5, с. 156]. Х.Р. Слюсарчук відзначає, що на відміну від стандарту доказування «достатня підстава», стандарти доказування «переконання за більшої вірогідності» та «вагоме переконання» передбачають наявність балансу ймовірностей: під час ухвалення рішення у відповідності до вищевказаних стандартів доказування до уваги береться ймовірність хибності твердження для визначення його правдоподібності, оскільки відповідні стандарти доказування передбачають фактичну перевагу вірогідності (факт повинен бути більш вірогідним, ніж ні) [6, с. 13].

Водночас, по-перше, за такого розуміння пропоновані стандарти доказування відповідають стандарту доказування «баланс ймовірностей/переваги доказів», який розглядається І.В. Гловюк та А.С. Степаненком як «цивільний» стандарт доказування, що обмежує дію засади презумпції невинуватості та передбачає можливість покладання на обвинуваченого тягаря доказування певних обставин злочину [7, с. 23; 8, с. 15]. На можливість застосування стандарту доказування «баланс ймовірностей/переваги доказів» у кримінальному процесі під час встановлення окремих обставин кримінального провадження звертають увагу й судді ЄСПЛ. Зокрема, у контексті надання оцінки дотриманню ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. у справі «*Anguelova v. Bulgaria*» (рішення ЄСПЛ від 13.06.2002 р.) суддя Бонелло у п. 18 часткової окремої думки вказав, що у розпорядженні Суду наявний значний арсенал знарядь, за допомогою яких можливо вийти з глухого кута, який не дозволяє йому протягом п'ятдесяти років діяльності засудити хоча б один-єдиний акт расової дискримінації у сфері позбавлення життя або нелюдського поводження. В ідеалі він повинен переглянути стандарти доказування з метою зробити їх більш обґрунтованими з юридичної точки зору і такими, що виходять або з переваги доказів, або з балансу ймовірностей. В іншому випадку, він повинен постановити, що у випадках, коли член групи меншини, яка ущемляється, зазнає шкоди за обставин, коли расова напруженість є дуже високою, а безкарність винуватих — державних службовців досягла рівня епідемії, тягар доказування того, що ця подія не була мо-

тивована етнічними міркуваннями, перекладається на Уряд [9].

По-друге, жодне процесуальне рішення не може бути ухвалене виключно на підставі балансу ймовірностей без урахування наявних фактичних підстав, а правові позиції сторін кримінального провадження лише відображають інтерпретацію ними тих або інших обставин кримінального провадження. Така інтерпретація може сприяти формуванню у слідчого судді, суду вагомому переконанню тільки у разі підтвердження за допомогою сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, необхідних для ухвалення відповідного процесуального рішення. Таким чином, наведені вченими правила («розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані підстави вважати», «вагоме переконання» або «обґрунтоване припущення», «переконання за більшої вірогідності») не утворюють самостійних стандартів доказування, а виступають необхідним складовим елементом стандарту доказування «достатня підстава»: вони передбачають необхідність доведення достатніх підстав для ухвалення того або іншого процесуального рішення шляхом надання доказів і наведення сформованої на їх основі правової позиції.

Обґрунтовуючи доцільність виокремлення стандарту доказування «на перший погляд» (або «за зовнішніми ознаками явищ» або «ймовірне припущення»), В.В. Вапнярчук, виходячи з аналізу ст.ст. 215, 314 та інших КПК України, вказує, що закон передбачає застосування вказаного стандарту доказування як найпростішого та найменш жорсткого для початку досудового розслідування, призначення судового розгляду, прийняття інших процесуальних рішень чи здійснення

процесуальних дій [5, с. 155]. Водночас, наведені процесуальні рішення підлягають ухваленню за наявності відповідних підстав: підставами початку досудового розслідування виступають подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та самостійне виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 214 КПК України), а підставою призначення підготовчого судового засідання — отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд (ч. 1 ст. 314 КПК України). Наявність вказаної підстави є формально-юридичною умовою для ухвалення відповідного процесуального рішення і не передбачає необхідності здійснення доказування, у тому числі шляхом наведення фактичних підстав, у зв'язку з чим викремлення пропонованого стандарту доказування вбачається недостатньо обґрунтованим.

Поряд зі стандартом доказування «баланс ймовірностей/переваги доказів», І.В. Гловюк та А.С. Степаненко вказують на можливість використання у кримінальному провадженні ще одного «цивільного» стандарту доказування — «ясні та переконливі докази» [7, с. 23; 8, с. 15], але не визначають сферу його застосування. Водночас, аналіз змісту стандарту доказування «зрозумілі та переконливі докази» у правовій системі США, його місця у системі інших стандартів доказування та сфери застосування свідчить неможливість його імплементації у вітчизняний кримінальний процес.

Проведений аналіз позицій вчених, присвячених дослідженню сутності

та видів стандартів доказування, які застосовуються у кримінальному процесі, дозволяє виокремити у їх системі три стандарти доказування: «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом». Інші правила, які підлягають застосуванню у ході ухвалення процесуальних рішень і розглядаються вченими в якості стандартів доказування, не можуть бути віднесені до числа останніх, оскільки або виступають необхідними складовими елементами стандарту доказування «достатня підстава» («розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані підстави вважати», «вагоме переконання» або «обґрунтоване припущення», «переконання за більшої вірогідності»), або підлягають застосуванню під час ухвалення процесуальних рішень, які не передбачають необхідності здійснення доказування («на перший погляд» або «за зовнішніми ознаками явищ» або «ймовірно припущення»), або за своєю сутністю є цивільно-правовими стандартами доказування, які не відповідають механізму кримінального процесуального доказування («баланс ймовірностей/переваги доказів» і «зрозумілі та переконливі докази»).

При цьому стандарти доказування «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом» складають лише одну групу системи стандартів доказування — стандартів формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення. Це пояснюється тим, що вони підлягають застосуванню суб'єктами ухвалення процесуальних рішень у ході здійснення оцінки сукупності доказів з точки зору достатності для прийняття відповідного кримінального процесуального рішення. Водночас, змістом вказаних стандартів доказування

не охоплюється процес формування суб'єктами доказування сукупності доказів, достатньої для його ухвалення, у зв'язку з чим виокремлення виключно наведеної групи не дозволяє повною мірою розкрити систему стандартів доказування і зміст кримінального процесуального доказування у цілому.

Доказування у кримінальному провадженні розглядають у двох аспектах: 1) гносеологічному — як процес пізнання обставин, що мають значення для кримінального провадження; 2) правовому — як процес формування та використання доказів [10, с. 218]. Тобто у гносеологічному аспекті доказування являє собою процес одержання, накопичування, переробки, передачі й використання доказової інформації [11, с. 171], а у правовому — нерозривний цілісний процес, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні) та їх використанні для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження [12, с. 22].

Необхідність врахування під час окреслення системи стандартів доказування змісту кримінального процесуального доказування вказує на потребу у виокремленні ще однієї групи стандартів доказування — стандартів формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів. У доктрині кримінального процесу здійснювали неодноразові спроби виокремлення окремих стан-

дартів доказування, які входять до вказаної групи. Так, О.С. Александров відзначав необхідність утвердження стандартів належності доказів [13, с. 241], а С.О. Фролов звертав увагу на недоліки сучасних стандартів їх належності [14, с. 15; 15, с. 259]. В.В. Терьохін визначив поняття стандарту допустимості доказів і сферу його застосування у кримінальному процесі [16, с. 13; 17, с. 49], а М.В. Муравйов відзначив необхідність перегляду нормативного змісту вказаного стандарту [18, с. 142-143]. С.О. Ковальчук на основі дослідження практики ЄСПЛ розкрив зміст європейських правових стандартів формування в ході кримінального провадження допустимих речових доказів [19, с. 309-321] і європейських правових стандартів їх подання, дослідження, оцінювання й використання під час кримінального провадження [20, с. 200-210]. М.А. Кочкіна дослідила міжнародні стандарти належності і допустимості доказів у кримінальному процесі [21, с. 17-20]. Проте, концептуальний підхід щодо виокремлення та видового поділу стандартів формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів вченими на сьогодні не вироблений.

Стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів як самостійна група стандартів доказування повинні відображати особливості збирання, перевірки та оцінки із точки зору вказаних процесуальних властивостей доказів кожного з визначених кримінальним процесуальним законом видів процесуальних джерел доказів. Тому в основу поділу стандартів формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів доцільно покласти саме

види процесуальних джерел доказів. У зв'язку з цим у числі стандартів формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів доцільно виокремити чотири види стандартів: стандарти формування показань, стандарти формування речових доказів, стандарти формування документів, стандарти формування висновків експерта.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що система стандартів доказування у кримінальному процесі України включає в себе дві групи

стандартів: 1) стандарти формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення, до числа яких входять стандарти доказування «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом»; 2) стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, до числа яких входять стандарти формування показань, стандарти формування речових доказів, стандарти формування документів, стандарти формування висновків експерта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стратегія реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
2. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н.О. Марчук, В.В. Касько, Р.О. Куйбіда, М.І. Хавронюк та ін.; за ред. Н.О. Марчук. К.: Арт-Дизайн, 2015. 248 с.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України від 18.02.2016 р. № 1019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19#n88>.
4. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 237 с.
5. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с.
6. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 24 с.
7. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с.
8. Гловюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1. С. 13-20.
9. Partly Dissenting Opinion of Judge Bonello in the Case of Anguelova v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 June 2002. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/6e02d8/pdf/>.
10. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.
11. Лукашевич В.Г. Кримінально-процесуальне пізнання та доказування: історія та сучасність. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2009. № 2. С. 168-173.
12. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12-25.
13. Уголовное судопроизводство. В 3-х т. Т. 1 / под. ред. Н.А. Колоколова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Юрайт», 2019. 295 с.

14. Фролов С.А. Свойство относимости уголовно-процессуальных доказательств: проблемы теории и практики: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2008. 34 с.
15. Уголовно-процессуальное право: Учебник для бакалавриата и магистратуры / под общ. ред. В.М. Лебедева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Юрайт», 2014. 1060 с.
16. Терехин В.В. Допустимость доказательств в уголовном процессе (методологический, правовой, этический аспекты): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2016. 52 с.
17. Терехин В.В. Идеологические нюансы формирования и применения стандарта допустимости доказательств в уголовном процессе. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 1. С. 48-54.
18. Муравьев М.В. О пересмотре правовых стандартов доказывания и доказательств в уголовном процессе. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2017. № 2. С. 141-145.
19. Ковальчук С.О. Європейські правові стандарти формування в ході кримінального провадження допустимих речових доказів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Том XVI. С. 309-321.
20. Ковальчук С.О. Європейські правові стандарти подання, дослідження, оцінювання й використання речових доказів під час кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Том XV. С. 200-210.
21. Кочкина М.А. К вопросу об относимости и допустимости доказательств в уголовном судопроизводстве (состояние российского законодательства и международные стандарты). *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2014. № 3. С. 17-20.

Крет Г.Р.

Система стандартов доказывания в уголовном процессе Украины.

Аннотация. Статья посвящена раскрытию системы стандартов доказывания, подлежащих применению в ходе уголовного производства. Обоснована авторская концепция системы стандартов доказывания в уголовном процессе Украины, которая включает в себя две группы стандартов: стандарты формирования уровня убеждения, необходимого для принятия соответствующего процессуального решения, и стандарты формирования достаточной совокупности относимых, допустимых и достоверных доказательств.

Ключевые слова: уголовное процессуальное доказывание, стандарты доказывания, стандарты формирования убеждения, стандарты формирования доказательств, уголовное производство.

G. Kret

The system of standards of proof in the criminal process of Ukraine.

Summary. The article is devoted to the disclosure of the system of standards of proof, which are subject to application during criminal proceedings. The author's conception of the system of standards of proof in the criminal process of Ukraine is substantiated and noted that it includes two groups of standards: standards of the formation of the level of persuasion, necessary for the adoption of the corresponding procedural decision, and standards of the formation of a sufficient set of appropriate and reliable evidences.

Keywords: criminal procedural proof, standards of proof, standards of the formation of persuasion, standards of the formation of evidences, criminal proceedings.